

Cor van Bree¹

Een fries substraat in de drentse woordenschat?

1 Inleiding

In dit artikel wordt de vraag gesteld of we ook het Drents evenals het Gronings als Nedersaksisch (c.q. het Nederduits) met een fries substraat mogen beschouwen. Deze vraag kan op verschillende manieren worden benaderd, archeologisch, historisch, naamkundig en taalkundig in de engere zin van het woord: treffen we in de verschillende taaldomeinen (lexicon, fonologie, morfologie, syntaxis) elementen aan die in friese richting wijzen?² Ik beperk me in dit artikel tot de taalkundige benadering in engere zin en concentreer me daarbij op de woordenschat en daarbij weer op de inhoudswoorden.

Onder welke talige voorwaarden mogen we zo'n substraat als plausibel beschouwen? De contactlinguïstiek leert ons dat bij een substraatwerking de stabiele elementen, d.w.z. die elementen waarvan de spreker zich relatief weinig bewust is, van de eerste taal (T1, in casu het Fries) in de tweede (T2, in casu het Nedersaksisch) doordringen. Stabiele elementen behoren in ieder geval tot het domein van de syntaxis (constructies, woordvolgordes en functiewoorden) en tot dat van de uitspraak (het "accent", waaronder ook prosodische verschijnselen vallen). Relatief instabiele elementen, elementen dus waarvan de spreker zich relatief bewust is en die niet gemakkelijk van T1 in T2 doordringen maar in T2 wél gemakkelijk worden aangeleerd,

behoren tot het domein van de inhoudswoorden (het lexicon) en tot dat van de lexicale fonologie, d.w.z. de fonologische structuur van de woorden.³ Bij het lexicon moeten we primair aan woordverschillen denken, b.v. het verschil tussen noordoostelijk *siepel* en standaardnederlands *ui*. Van subtiele betekenisverschillen, b.v. tussen drechts *bestoan* (dat ook ‘aard, karakter’ kan betekenen) en standaardnederlands *bestaan* (dat dat niet kan betekenen), is de taalgebruiker zich aanmerkelijk minder bewust. Dergelijke subtiele betekenisverschillen moeten eerder als stabiel worden beschouwd. De morfologie neemt een tussenpositie in: ze bestaat voor een deel uit regels en is daardoor verwant met de syntaxis maar ze bestaat voor een deel ook uit lexicale elementen (affixen, uitgangen) en is daardoor verwant met het lexicon. Bij vorig onderzoek is gebleken dat de morfologie van de zwakke en daardoor niet opvallende syllabe stabiel is dan de morfologie van de sterke en daardoor juist wél opvallende syllabe.⁴ Een substraat zal dus eerder door fonetische en syntactische dan door lexicale eigenaardigheden gekenmerkt zijn (met dus een tussenpositie voor de morfologie).⁵ Overigens moeten we ook met het sociale aspect rekening houden: niet altijd weet een vorm van T2 met substraatinvloed zich te handhaven. Of dat lukt hangt af van verschillende factoren: de mate van prestige van T2, de noodzaak om T2 goed aan te leren, de loyaliteit tegenover T1 en de T1-gemeenschap, de numerieke verhouding tussen de sprekers met en zonder substraat.

Bij het lexicon en de lexicale fonologie moeten we echter een uitzondering maken voor woorden met een bepaalde gebruikssfeer. In Van Bree 2000 heb ik voorgesteld tussen de centrale en de perifere woordenschat een tussencategorie te onderscheiden die ik als secundaire woordenschat heb aangeduid (de centrale zouden we ook als de primaire en de perifere als de tertiaire woordenschat kunnen aanduiden). Nu is het niet zo gemakkelijk deze delen van de woordenschat af te bakenen (er zijn nl. geen scherpe grenzen) maar aanduidenderwijs kunnen in ieder geval de volgende groepen woorden tot de secundaire woordenschat worden gerekend: woorden voor de “micronatuur”, benamingen b.v. voor kleine diertjes en plantjes, woorden die typerend zijn voor de huiselijke sfeer, b.v. voor kinderspelen, woorden met een speciale gevoelslading, woorden voor de plaatselijke toponymie en woorden uit de oude agrarische sfeer. Het zijn woorden die voorzover ze überhaupt frequent zijn, door een typisch lokale frequentie worden gekenmerkt. Vergelijk in dit verband het Midlands (op Terschelling) dat als Hollands met een fries substraat moet worden begrepen (zie Heeroma 1934 en Knop 1934): het, frequente, woord voor ‘kar’ is in dat dialect hollands terwijl de, minder frequente, benamingen voor de onderdelen van de kar

fries zijn. Laatstgenoemde benamingen kunnen, al zijn ze moeilijk in een van de boven genoemde categorieën in te delen, tot de secundaire woordenschat gerekend worden.

Over het algemeen valt er bij de secundaire woordenschat een grote wisseling en variatie te constateren. Het betreft ook woorden die niet zo snel van andere groepen of uit andere streken worden overgenomen maar die wél gemakkelijk uit een substraat afkomstig kunnen zijn.⁶ We zullen hieronder zien dat de secundaire woordenschat bij de vaststelling van een fries substraat in Drente een belangrijke rol kan spelen.⁷

Als het drentse dialect inderdaad een fries substraat heeft, dan zullen we eventuele friese elementen dus vooral in de stabiele en niet in de instabiele domeinen terugvinden en omgekeerd de nedersaksische elementen meer in de instabiele dan in de stabiele domeinen.

Met behulp van reeds bestaande bronnen en van een reeks interviews heb ik geprobeerd deze hypothesen te toetsen. Ik heb hierover reeds verslag uitgebracht in Van Bree 2000a en Van Bree 2002. Het beeld dat uit mijn onderzoek tot dusver tevoorschijn is gekomen, is niet altijd even duidelijk. De morfologie geeft zeer weinig aanwijzingen voor een fries substraat terwijl de syntaxis op zichzelf sterke aanwijzingen geeft. Kijken we echter over de grens, dan worden die heel wat zwakker. De drentse (en friese) syntaxis vinden we namelijk zeer verspreid ook in het nederduitse gebied terug, en het lijkt erg onwaarschijnlijk dat we voor zo'n uitgestrekt gebied een fries substraat mogen aannemen.⁸ Over de "uitspraak" valt op dit moment door gebrek aan gegevens weinig te zeggen. Wat het lexicon en de lexicale fonologie betreft: die zijn overwegend nedersaksisch maar er komen behalve subtiele betekenissen ook woorden voor die van friese oorsprong lijken te zijn. Voor een belangrijk deel behoren die tot de hierboven omschreven secundaire woordenschat. Op grond van deze woorden zouden we dan toch een zij het niet al te sterk fries substraat kunnen aannemen.

De bedoeling van deze bijdrage is de drentse woordenschat (lexicon en lexicale fonologie) aan een nadere analyse te onderwerpen om op die manier een eventueel fries substraat van een steviger basis te voorzien. Zoals boven gezegd is, zijn we daarbij op de inhoudswoorden gericht. En bij de inhoudswoorden zal het vooral de secundaire woordenschat zijn die onze aandacht zal vragen.⁹

2 Methode van onderzoek

Bij de toetsing van de hypothesen vormen die drentse elementen die duidelijk van de friese verschillen, uiteraard geen probleem: deze kunnen moeilijk aan een fries substraat worden toegeschreven. Een probleem vormen wél die drentse elementen die met de friese overeenkomen. Om te beginnen is het daarbij de vraag of deze elementen misschien ook in het (oudere) Engels voorkwamen of -komen en/of in de zuidhollandse, zeeuwse en vlaamse kustgebieden. Is dat het geval, dan kunnen we beter van ingweonse elementen spreken (vergelijk Weijnen 1984, 99). Een voorbeeld daarvan is *big(ge)*, dat als ingweonisme zelfs in de standaardtaal is doorgedrongen. Met het oog op deze mogelijkheid heb ik ook steeds gekeken of ik het woord in kwestie in het Zeeuws kon terugvinden. Vervolgens is het de vraag of de elementen in kwestie misschien niet alleen in Drente maar ook in Overijssel (Salland en Twente), de Achterhoek en/of het aangrenzende deel van Duitsland (Land van Osnabrück, Westfalen) worden aangetroffen. De kans dat ze uit een fries substraat afkomstig zijn, wordt dan wel erg klein. Om die reden heb ik ook steeds naar het Sallands, Twents, Achterhoeks en Westfaals/Osnabrücks gekeken. Voor alle zekerheid heb ik dan ook nog een blik geworpen op het Noordbrabants en het Limburgs. Een voorbeeld van een woord met een te ruime verspreiding is gronings *vrensk(en)* of *vrinsk(en)* ‘hinneken’ (fries *wrinz(g)je*), dat we in heel Drente in allerlei varianten terugvinden: *frèenskern*, *frenzen*, *frönsken* enz. maar dat we ook in het Achterhoeks: *vrènsken* ‘briesen van paarden’, en in het Twents: *vrènschen* ‘hinneken’ aantreffen. We vinden het trouwens ook in het Middelnederlands: *wrenschen*, en in het Middelhoogduits en het Deens, resp. als *renschen* en *vrinske* (Weijnen 1996). Voor *pong* ‘zak met koren of meel’ (fries *pong*) heb ik geen overeenkomende woorden in het Twents of het Achterhoeks aangetroffen, wél echter in het Osnabrücks: *punge* ‘kleine zak met tarwe’ (zie voor dit woord verder Weijnen 1996). Overeenkomsten van het Drents met het Fries én het Gronings en/of het Noord-Hollands vormen geen probleem omdat we immers voor de beide laatstgenoemde taalvariëteiten zeker wel van een fries substraat mogen uitgaan. Misschien mogen we daarvan ook nog uitgaan voor de Stellingwerven en de aangrenzende kusten van de oude Zuiderzee (de kop van Overijssel en de Noordwest-Veluwe). Ook overeenkomsten met de dialecten van deze gebieden heb ik dus niet als een probleem beschouwd.¹⁰

De volgende bronnen heb ik regelmatig geraadpleegd: voor het Drents vooral Kocks 1996-1997 (zie ook Kocks 2000), voor het Twents Wanink

1948, Dijkhuis 1981 en Schönfeld Wichers 1979 en 1983, voor het Winterswijkse Deunk 1982, voor het Deventers Draaijer 1936, voor het Sallands Werkgroep Dialekt Raalte 1995, voor het Gronings Ter Laan 1974, voor het Zeeuws Ghijzen 1974, voor het Osnabrücks/Westfaals Klöntrup 1982-1984¹¹, voor het Noordbrabants De Bont 1958-1960 en Hoppenbrouwers 1996, voor het Limburgs Kats 1985 en ten slotte het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) (om de regionale vermeldingen die erin voorkomen) en het *Middelnederlandsch Handwoordenboek* (Mnl. Hdw.). Het WNT bleek belangrijke informatie op te leveren: van bepaalde woorden die ik eerst als typisch noordelijk beschouwde (b.v. *pla(a)s* 'koekje'), bleek dat ze een veel ruimere verspreiding kenden.¹²

3 Het lexicon

Het lexicon maakt een overwegend nedersaksische indruk. Typisch friese woorden als *bern* 'kind', *famke* 'meisje', *heit* 'vader', *holle* 'hoofd', *kaai* 'sleutel' ontbreken in het Drents, omgekeerd ontbreken in het Fries *betuum* 'schaars', *knaster(d)* o.a. 'erg zure of bittere vrucht', *stevl* 'laars', *wicht* 'meisje'. Woorden voor 'kind', 'meisje', 'vader', 'hoofd' behoren duidelijk tot de centrale of primaire woordenschat. Voorzover deze in het Fries afwijkend is van het Nederlands, staat het Drents praktisch altijd aan de nederlandse kant. Wél vinden we in het Drents *knibbel* (naast *knie*) en *mem* (nu verouderd, naast *moe* enz.) en ook kan drents *rennen* evenals het friese *rinne* o.a. ook voor 'gewoon lopen' gebruikt worden. Hoewel de totaalindruk is dat de drentse woordenschat nedersaksisch is, ben ik ben toch op zoek gegaan naar woorden of woordbetekenissen die uit een fries substraat kunnen stammen. Ik ben hiervoor uitgegaan van de friese woorden die door Schönfeld (1947) voor het Gronings, door Weijnen (1984) voor het Noord-Hollands en door Wilkeshuis (1943) voor het Stadsfries worden genoemd. Verder ben ik uitgegaan van de woorden uit Picardt zoals die op blz. 161-164 bij Naarding (1948) vermeld staan.¹³

Ik geef hieronder een overzicht van de woorden of woordbetekenissen die ik op het spoor ben gekomen.¹⁴ Ik geef telkens het drentse woord (in slechts één variant) met daarbij de drentse betekenis in kwestie en het corresponderende woord in het Gronings (gron.) en het Fries. Misschien ten overvloede merk ik op dat we in sommige gevallen het woord ook elders kunnen aantreffen: het heeft dan echter niet de typisch noordelijke betekenis. Omdat woorden (tot welk deel van de woordenschat ze ook

behoren) nogal beweeglijk en veranderlijk zijn, zie ik af van een nadere geografische differentiatie binnen Drente. Dat de verspreiding binnen Drente per woord heel verschillend kan zijn, wordt duidelijk uit de informatie die hierover gegeven wordt in Kocks 1996-1997.

Het overzicht ziet er als volgt uit: *bat* ‘bruggetje’ (gron. *badde*, fries *barte*),¹⁵ *bestaan* ‘karakter’ (gron. *bestaan*, fries *bestaan*), *buus* ‘zak in kledingstuk’ (gron. *buus*, fries *bûse*), *fieln* ‘met een stomp mes of op een ruwe manier snijden’ (gron. fries *fykje*), *gaaps* ‘waar men gemakkelijk naar binnen kan kijken’ (gron. *gaps*, fries *gapsk*), *giesln* ‘in vliegende vaart gaan’ (gron. *giezeln*, fries *giselje*),¹⁶ *op glee* ‘aan de gang’ (gron. *aan glee*, fries *op glee*),¹⁷ *glop* ‘opening’ (gron. fries *glop*), (*oald*) *hiender* ‘paard’ (met een verachtelijke bijklank) (gron. (*òld*) *hiender*, fries *hynder*), *inpannig* ‘in het midden lager dan de randen’ (niet bij Kocks, fries *ynpannich*), *jachtweide* ‘gelagkamer’ (gron. fries *jachtweide*), *klotse* ‘baret’ (fries *klots*), *knapperd* ‘een oude krachteloze man’ (gron. *knapperd*, fries *knapskrinkel* o.a. ‘oudere, magere vrek’),¹⁸ *knibbel* ‘knie’ (gron. *knibbels*, fries *knibbel*), *larrig* ‘loom, lusteloos’ (gron. *lareg*, fries *lardich*), *neiweek* ‘volgende week’ (gron. *nijweek*, fries *nijewike*), *nuver* o.a. ‘zonderling, raar, niet goed wijs’ (gron. fries *nuver*), *paandtie* ‘schoteltje’ (fries *pantsje*), *protte* ‘grote hoeveelheid’ (fries *protte*), *ree* ‘oprijweg’ b.v. naar boerderij (gron. *reed*, fries *reed*), *reive* ‘gereedschap, boerenvoortvaring’ (gron. *raive*, fries *reau*), *roegeln* ‘in grote hoeveelheden vallen’ (gron. *roegeln*, fries *rûgelje* ‘chaotisch vallen’), *schrippn* ‘haastig en hard werken’ (gron. *schrippn*, fries *skrippe*), *sloeg* ‘lusteloos, suffig’ (gron. *sloeg*, fries *slûch*), *smots* ‘appelmoes’ (gron. fries *smots*), *snoesterig* ‘smerig’ (gron. *snuusterch*, fries *snústerich*), *sprutter* ‘spreeuw’ (gron. *sprotter*, contaminatie van gron. *sproa* en fries *protter*), *streek* ‘straat, buurt’ (gron. fries *streek*), *stroffeln* ‘strompelen, struikelen’ (gron. *strovveln*, fries *stroffelje*), *strubbig* ‘hard, kluitig’ (niet bij Kocks, fries *stribbig*),¹⁹ *tiepeln* ‘benaming voor soort spel’ (gron. *tiepeln*, fries *tipelje*), *tiepelzinnig* ‘nerveus, onrustig’ (gron. *tiepelzinnech*, fries *tipelsinnich*),²⁰ *til* ‘bruggetje’ (gron. *til*, fries *tille*),²¹ *top* ‘drijftol’ (gron. fries *top*), *tukkern* ‘kloppen van pijn in je vinger’ (gron. *tokkere*, fries *túkerje*), *tuut* ‘kus’ (gron. *tuut*, fries *tút*),²² en *wies* ‘blij’ (gron. *wies*, fries *wiis*).²³

Slechts sporadisch komen blijkens Kocks voor: *nonne* ‘afgerond bovenvlak van een tol’ (1x voor Meppel, fries *non*) en *smoek* ‘knus’ (1x bij één persoon in Zwiggelte, fries *smûk*). Verder komen nog bij Kocks voor, met als bronvermelding *Drentsche Volksalmanak*: *kraak* ‘gaanderij in de kerk’ (in de friese woordenboeken niet teruggevonden)²⁴ en *pieln* ‘met inspanning

arbeiten' (fries *piele*).²⁵ Naarding (1948, 155) noemt nog het onder Hogeveen voorkomende *friebekoat* (zie bij Kocks onder *vriebekaot*), de 'uitroep van spelende kinderen bij de achtervolging, waarmee ze zich redden van 't getikt of gevangen worden'. Hij verklaart deze uitroep uit *vrie* 'vrij' en *bikoard* van het friese *bikoarje* 'zichzelf of een ander buiten spel zetten'. Verder noemt hij nog *kaaie* 'beschuit' b.v. voor Ruinerwold en Hogeveen (Kocks geeft het voor het zuidwesten: Ruinen en Wapserveen) en *tolter* 'schommel' in Smilde, Uffelte en Hogeveen (Kocks geeft het, ook in de variant *talter*, eveneens voor het zuidwesten en voor de veenkoloniën). Naarding schrijft deze woorden echter aan friese kolonisten toe; *touter*, met zijn jong-friese *ou* in Gasselternijveen en de groningse veenkoloniën, wijst volgens hem op jongere kolonisatie. Het woord komt trouwens in diverse varianten zeer verspreid, ook in het westelijke Nederlands, voor (zie Weijnen 1996).

In de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* (TNZN) en de opvolger daarvan, de *Taalatlas van het Nederlands en het Fries* (TNF), zijn er maar weinig kaarten die van een bepaald woord een verspreiding laten zien die op een fries substraat kan wijzen. Genoemd kunnen in ieder geval worden *geelgouw*, *gele gouw* 'wielewaal' dat in Friesland, Groningen en Drente voorkomt en ook in de kop van Overijssel opduikt, en *robijntje* 'kneu' dat in allerlei varianten (fries *rebientsje*, gron. en drents *robijn(tje)*, drents *robientie(n)*) eveneens in de genoemde provincies voorkomt maar verder ook verspreid in Holland, Utrecht en Gelderland. Verder valt te wijzen op een zeer sporadisch voorkomen in Drente van *weerkauwen* 'herkauwen' (fries *weerkauwe*) en van (het nu verouderde) *vat* 'doodkist' (fries *doodvat*). Het laatste woord komt c.q. kwam echter ook in Twente voor (in Cox 1967, 62 wordt het genoemd voor het Middelnederlands en, zij het meestal verouderd, voor gebieden en plaatsen in Duitsland en Vlaanderen)²⁶ en *weerkauwen* (*wiederkäuen*) is ook van het Duits bekend.

Van de tot dusver genoemde woorden heb ik er echter een paar ook in Ghijzen 1974 teruggevonden: *glap/glop*, *non* (*nun*, *nunne*), *top(pe)* en *touter*. *Glap/glop* en *non* hebben echter niet precies dezelfde betekenis als in het Drents: nl. resp. 'trekgat' (genoemd wordt Overflakkee) en 'priktoel' (genoemd worden het Land van Hulst, Zuid-Beveland en het westen van Zeeuws-Vlaanderen). *Top* wordt in het WNT ook voor Oost- en West-Vlaanderen, het Land van Waas, Antwerpen, de zuid-hollandse eilanden en Oost-Friesland genoemd (zie voor dit woord ook Weijnen 1996 onder *sop*). *Touter* (met varianten) wordt zoals hierboven al vermeld is, in Weijnen 1996 (zie onder *talter*) als westnederlands gekarakteriseerd. Voor

glap/glop zou een ingweoonse status kunnen worden overwogen. Of ingweoonse kinderen al *tolden* en *schommelden*, is me echter onbekend.²⁷

Afgezien van de dubieuze voorbeelden tekent zich hier in ieder geval af een deel van de typisch noordelijke woordenschat waarop reeds Naarding (1948, 155) de aandacht heeft gevestigd. Dat de genoemde woorden uit een eventueel fries substraat zouden stammen, is gezien hun aard niet onwaarschijnlijk. De meeste van de hierboven gegeven voorbeelden kunnen wel tot de secundaire woordenschat gerekend worden. Let op woorden voor de micronatuur als *geelgouw*, *robijn*, *sprutter*, op woorden uit de huiselijke sfeer als *buus*, *klotse*, *paandtie*, *smots* met daarbij ook een woord voor een kinderspel: *tiepeln*, op toponymische woorden als *ree*, *bat*, *streek*, *til* en op een woord uit de oude agrarische sfeer als *reive*. Let verder op de emotioneel geladen woorden. Hieronder zijn nogal wat adjectieven: *larrig*, *nuver*, *sloeg*, *snoesterig*, *strubbig*, *tiepelzinnig*, *wies*, en ook nogal wat werkwoorden die een heel specifieke handeling of heel specifiek gebeuren aanduiden: *fiekn*, *giesln*, *roegeln*, *schrippen*, *stroffeln*, *tukkern*, *pieln*. Vergelijk verder *hiender*, *knapperd*, *protte*, *smoek* en *tuut*. Minder goed te plaatsen zijn *gaaps*, *op glee*, *glop*, *inpanning*, *jachtweide* en *kraak*. *Knibbel* en *neiweek* moeten wel tot de primaire woordenschat gerekend worden.

Belangrijk zijn de drentse woorden met een fries-aandoende betekenis, b.v. *bestoan* (dat hierboven al besproken is) en *wies*. Een dergelijk woord is ook *mugge* in de betekenis ‘vlieg’ (gron. *mug(ge)* ‘id.’, fries *mich* ‘id.’). Van subtiele betekenisverschillen is zoals hierboven reeds opgemerkt is, de taalgebruiker zich weinig bewust; die zal hij dus gemakkelijk vanuit een substraat in de later aangeleerde taal meenemen.

4 De lexicale fonologie

De drentse lexicale fonologie is over het algemeen niet fries maar nedersaksisch. Dat bleek bij een vergelijkende analyse van een aantal opnamen uit de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) voor Drente en de omliggende gebieden. Wél vinden we fries-aandoende klanken in het westen en het zuidwesten van de provincie, nl. voor de representant van de gerekte aa: *glèzen* ‘glazen’, *wèeter* ‘water’, *wèegen* ‘wagen’. Ook de Stellingwerven hebben deze klanken. In het Fries vinden we *glêzen* en *wetter* maar daarnaast *wein* met *ei*. Waarschijnlijk doen we er beter aan de *èè* als ingweoons te bestempelen. Aan het Fries doen ook denken het algemene *stiet* ‘(hij) staat’ (fries *stiet*) en mogelijk ook de vocaal van *drei*

‘drie’ (fries *trije*) voorzover deze in (het westelijke) Hogersmilde en (het ook nog tamelijk westelijke) Wijster voorkomt. (In *drei* van het noorden en zuidoosten vinden we de voor die streken gewone *ei* voor <ie> die ook voor het Gronings geldt maar niet voor het Fries.) De vorm *drei* is echter ook voor het Twents geregistreerd (Dijkhuis 1981).

Schönfeld (1947), Weijnen (1984) en Wilkeshuis (1943) geven een aantal groningse, noord-hollandse en stadsfrieze woorden met een friese klankstructuur. Ik ben weer nagegaan of we deze woorden bij Kocks kunnen terugvinden. Voor het resultaat zie het overzicht hieronder. Ter vergelijking geef ik nu ook telkens het corresponderende woord (voorzover ik dat kon terugvinden) in het Twents en in het Achterhoeks. (Een sporadische attestatie van een fries-aandoende klankvorm voor het Twents beschouw ik niet als een bezwaar.)

Het overzicht ziet er als volgt uit: *aaidn* ‘eggen’ (gron. *aaidn*, fries *eidzje*; twents *eggn*, achterhoeks *eggn*),²⁸ *anhiezn* ‘ophitsen’ (fries *oanhise*, *oanhysje*; twents *anhisken*, *anhischen*, *anhissen*, achterhoeks *anhits(k)en*), *biet* ‘beet, hap’ (gron. *biet*, fries *byt*; twents 1x *biet* bij Dijkhuis voor Albergen), *daais* ‘daags’ (fries *deis*), *main* ‘meisje’,²⁹ *pangeln* ‘pingelen, sjacheren’ (gron. *pangeln*, fries *pangelje*; twents *pingeln*, achterhoeks *pingeln*)³⁰, *pa(e)re* ‘peer’ (gron *peer*, fries *par*; twents *peare*, achterhoeks *pèere*), *slei* ‘grote hamer, sleg(ge)’ (fries *slaai*, gronings *slaai*),³¹ *rieznbrij* ‘rijstebrij’ (gron. *rieznbrij*, fries *rizenbrij*; twents *riestnbrie*) en *stiekel* ‘stekel’ (gron. *stiekel*, fries *stikel*; twents *stekkel*, *stakkel*, achterhoeks *stekkel*).³² Ten slotte kunnen nog genoemd worden van de reeds in par. 3 besproken woorden: *tille* met friese *t* uit owgm. en *tiepeln* evenals *anhiezen*, *biet* en *stiekel* met friese *ie* uit owgm. korte *i*.

In de TNZN en de TNF zijn er twee kaarten waarop zich een friese klankstructuur lijkt af te tekenen: nl. *vool* voor ‘veulen’ in Groningen, Noord- en Zuidoost-Drente en in Noord-Holland (fries *fôle*) en *kou* ‘koe’ in Groningen en Noord-Drente (fries *ko* en *kou*). De *oo*-klank in het eerste woord vinden we echter ook in het Nederduits terug (*das Fohlen*) en voor ‘koe’ hebben Twents en Achterhoeks weliswaar *ko* maar Dijkhuis geeft toch ook een keer *koustal* voor Geesteren. Bovendien vinden we *kou* voor het Osnabrücks vermeld. Verder valt te wijzen op het friese *huning* ‘honing’ dat een enkele keer ook in Drente opduikt.

Een aantal voorbeelden (voorzover aanvaardbaar) kunnen wel weer tot de secundaire woordenschat gerekend worden: vergelijk een agrarisch woord als *aaidn*, een woord voor de micronatuur als *stiekel*, een emotioneel geladen woord als *pangeln* (mogelijk ook *anhiezn*) en woorden uit de

huiselijke sfeer als *pa(e)re, rieznbrei, slei*. Woorden als *biet, daais en main* zijn eerder tot de primaire woordenschat te rekenen. (Voor *tille* en *tiepeln* zie par. 3.) De woorden met *ie* vinden we met nog andere voorbeelden bij Fokkema (1937) terug onder de stadsfriese woorden met fries vocalisme (in de regel heeft het Stadsfries net als het Nederlands en ook net als het Drents een *ee* bij rekking van korte *i*). Hij sluit zijn opsomming af met de opmerking: ‘Deze woorden kwamen blijkbaar minder voor in de “hogere taal” en behielden daardoor hun fri. vocalisme.’ We kunnen hier dus heel goed substraatwoorden hebben.

Opvallend is verder dat de fries-aandoende Anlauten *gn-* en *tj-* blijkens Kocks in het Drents goed vertegenwoordigd zijn. Deze Anlauten zijn ook bekend van het Gronings en het Noordhollands (zie b.v. Weijnen 1984, 98-99). Dergelijke klankcombinaties blijken vaak nogal stabiel te zijn en dus gemakkelijk vanuit een substraat door te dringen.

5 Slotbeschouwingen

De analyse van de drentse woordenschat heeft laten zien dat er een aantal woorden (inclusief betekenissen en klankvormen) is dat als *kandidaat*-woorden voor een substraatinterpretatie kunnen worden beschouwd. Zeer bewust spreek ik hier van kandidaat-woorden. Woorden en woordbetekenissen zijn nu eenmaal nogal beweeglijk en daardoor blijft ook voorzover het de secundaire woordenschat betreft, de mogelijkheid bestaan dat ze een keer ontleend zijn of dat ze met immigranten meegekomen zijn. Wat het laatste betreft: er zijn nogal wat groningse immigranten naar de Veenkoloniën getrokken (Kocks 1970, 19). Maar we vinden de besproken woorden ook op de zandgronden waarvan we mogen aannemen dat ze al van oudsher bewoond waren.³³ Toch is het goed met migratie rekening te blijven houden, ook voor het zuidwesten dat, misschien ook in demografisch opzicht, meer dan de rest van Drente aan zuidelijke en westelijke invloeden blootgesteld is geweest. Een belangrijke reden om met de migratiefactor rekening te houden, is dat het onvruchtbare Drente eerder een ontvangend dan een gevend taallandschap geweest zal zijn.

Door de lexicale analyse is de basis voor een fries substraat dus wel iets steviger geworden maar in onze conclusie moeten we toch voorzichtig blijven: als er sprake geweest is van een Fries-sprekende bevolking, dan kan die wat betreft macht, getal en zelfbewustzijn in vergelijking met de

nedersaksische laag die erover heen gekomen is, geen sterke positie hebben ingenomen.³⁴

Noten

- ¹ Ik dank diegenen die bereid waren om kritisch een voorlopige versie van dit artikel door te lezen: Dr. Eric Hoekstra (Fryske Akademy Ljouwert), Dr. Geert Kocks (Zuid-Laren), Drs. Robin Meeuwisse (Den Haag) en Prof.Dr. A. Weijnen (Malden).
- ² Van alle genoemde benaderingen vinden we voorbeelden in Naarding 1948.
- ³ De lexicale fonologie moet goed van het “accent” worden onderscheiden. Als een drent in het Standaardnederlands *beet* zegt in plaats van zijn dialectische *biet*, heeft hij de juiste fonemen gekozen (een kwestie van lexicale fonologie) maar hij spreekt die nog wel op een drentse manier uit. Zo zal hij de *ee* zuiver monoftongisch en niet zoals in het Standaardnederlands gedaan wordt, licht diftongisch uitspreken.
- ⁴ Zie hiervoor in verband met het Stadsfries Van Bree 1994.
- ⁵ Zie voor dergelijke stabiliteitsverschillen Van Bree 1992 en Van Bree 1994. Zie voor het effect van de klemtoon ook Hoekstra 1999.
- ⁶ Zie hierover verder, in vergelijking met de primaire en de tertiaire woordenschat, Van Bree 2002a.
- ⁷ Wilkeshuis (1943) laat zien dat het de secundaire woordenschat is die we in het friese substraat van het Stadsfries terugvinden.
- ⁸ Een uitzondering vormt de zogeheten nomenincorporatie (vgl. *hij staat te broodsmere*, *hij is aan het broodsmere*) die meer tot het noorden beperkt lijkt.
- ⁹ Zoals eveneens boven opgemerkt is, rekenen we de functiewoorden tot de syntaxis. Bij het onderzoek waarvan verslag is uitgebracht in Van Bree 2001, bleek dat het *gebruik* van de drentse functiewoorden vaak aan het Fries (maar dus ook aan het Nederduits) doet denken: vgl. b.v. het gebruik van het partikel *te* in een zin als *ze heeft de hele dag zitten te breien*. Typisch friese functiewoorden (waarvan er in vergelijking met het Standaardnederlands overigens niet zo heel veel zijn) heb ik in het Drents niet of nauwelijks teruggevonden. Een spaarzaam voorbeeld is enclitisch *-er* voor ‘hij’, dat in Kocks 1996-1997 voor de zuidoostelijke venen genoemd wordt.
- ¹⁰ Het besef dat we verder moeten kijken dan het Drents en het Fries, vinden we al duidelijk onder woorden gebracht in Sassen (1953, 312): ‘Een grondige vergelijking van deze en dergelijke woorden met de gehele “Saksische” en algem. Nederlandse woordenschat zou hier nodig zijn, om een oordeel over de eventuele herkomst uit een bepaalde taal te kunnen geven.’ Op blz. 328 attendeert hij ook op de samenhang met het nederduitse taalgebied. - Zie voor een fries substraat in het Gronings Hoekstra 1998 en voor een fries substraat in het Noord-Hollands b.v. Hoekstra 1993 (en in reactie daarop Daan 1999). Voor het Stellingwerfs en de dialecten van de kop van Overijssel en de Noordwest-Veluwe zou nader onderzoek gewenst zijn.
- ¹¹ Laatstgenoemd woordenboek dat al uit de 19e eeuw stamt maar pas in de vorige eeuw is uitgegeven, is vooral op het Zuid- en Oostosnabrücks gebaseerd. Van het grote *Westphälisches Wörterbuch* van Jan Goossens (dat vanaf 1973 bezig is te verschijnen), heb ik nog slechts de eerste delen kunnen raadplegen.

- ¹² Gallée 1985 en het op Gallée gebaseerde Schaars en Agelink 1981 heb ik terzijde gelaten omdat Gallée zijn woorden in een zeer uitgestrekt gebied, vanaf het noorden van Overijssel, heeft verzameld.
- ¹³ Johan Picardt (1600-1670) was predikant te Coevorden en heeft ons een uitvoerig werk nagelaten: *Korte Beschrijvinge van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteiten...*, 1e druk Amsterdam 1860, waarin nogal wat taalkundige beschouwingen voorkomen. Dank zij de belangstelling van Picardt voor de taal van zijn omgeving heeft zijn werk een aantal woorden bewaard die tot het oudste schriftelijk overgeleverde Drents behoren (Naarding 1948, 162).
- ¹⁴ Natuurlijk is het mogelijk dat ik woorden over het hoofd heb gezien, woorden die ik aan de opsomming had kunnen toevoegen maar ook woorden die ik had moeten schrappen omdat ze toch ergens voor het Twents of het Achterhoeks vermeld worden. En natuurlijk kan ook de onvolledigheid van bepaalde woordenboeken me parten hebben gespeeld.
- ¹⁵ Verwant is roermonds *bat* ‘beschoeide of gemetselde oeverstrook’. Zie ook het WNT en Weijnen 1996.
- ¹⁶ Zie voor dit woord Weijnen 1999.
- ¹⁷ Volgens het WNT kent (kende) het Veluws met gelijke betekenis *op glid*.
- ¹⁸ In Hoppenbrouwers 1996 trof ik aan: “Voor ‘oude mensen’ bestaat hier de aanduiding *knäppers*, gewoonlijk gebruikt in het meervoud: *zitte die ààw knäppers daor nòg altä bëjín?*”.
- ¹⁹ Voor verwante woorden (o.a. *strubbelen*) zie het WNT, het Mnl. Hdw. en het *Middelnederlandsch Woordenboek*. Ook *stroffeln* zit in de familie.
- ²⁰ Gallée (1895) geeft als betekenis ‘met allerlei kleinigheden spelend’ en noemt als gebied Drente, Noord-Overijssel en Groningen.
- ²¹ *Til* komt tot diep in Holland voor. Het is ook bekend van toponiemen als *Tillebreg* bij Hillegom.
- ²² *Tuut* heb ik voor Twente niet gevonden. Wél geeft Dijkhuis het werkwoord *tuten*.
- ²³ Wanink (1948) geeft voor het Twents *wies wèèn met* met de verwante betekenis ‘houden van, liefhebben’.
- ²⁴ *Kraak* ‘gaanderij in een kerk’ wordt wél genoemd als één van de friese woorden in het *Stadsfries* in Wilkeshuis 1943.
- ²⁵ De friese betekenis van *piele* komt niet (helemaal) overeen: ‘rommelig en ontspannen werken’.
- ²⁶ Cox noemt behalve Friesland, Drente en Overijssel Helgoland, Kleverland-Gelre, het westelijke Munsterland, het noordelijke Ruhrgebied, het Aachener Land en in Vlaanderen Gent, Kortrijk, Ieper en Menen.
- ²⁷ *Glop* en *non* ‘knopje op een priktol’ zijn ook westfries: zie Pannekeet 1984.
- ²⁸ Deze vormen met *ei* en *aai* zouden ook als ingweoons kunnen worden beschouwd (hoewel het Zeeuws *eggen* heeft). Ze worden bij Sassen (1953) op blz. 279 behandeld.
- ²⁹ Zie voor *dais* en *main* echter Sassen 1953, 278.
- ³⁰ In het WNT wordt *pangelen* ‘ruilen, verruilen, kwanselen’ ook voor Gelderland genoemd. Ook een variant *panjeren* wordt genoemd voor Groningen en voor de zuidhollandse zeemansplaatsen, o.a. Vlaarding. Het verband met *pingelen* wordt als onzeker beoordeeld.
- ³¹ Vgl. voor de *ei* noot 28.

- ³² Ook *staal* 'steel' (gron. *stoal*, fries *stâle*; twents *stêl(n)*, achterhoeks *stêlle*) zou genoemd kunnen worden ware het niet dat we deze klankvorm o.a. ook in het Vlaams terugvinden. Zie hiervoor het WNT.
- ³³ In Naarding 1948 (blz. 70) wordt er echter op gewezen dat Drente vooral in de 17e eeuw de dupe van oorlogshandelingen is geweest met als gevolg een radicale ontvolking. De herbevolking, ten dele misschien met niet-drentse elementen, kan een zodanige dialectvermenging veroorzaakt hebben dat de oorspronkelijke dialectverhoudingen niet meer terug te zien zijn. Kocks (1970, 4, noot 1) meent echter dat de dialectgeografische situatie bewijst dat er sinds de Middeleeuwen continuïteit in de bevolking moet hebben bestaan.
- ³⁴ Naarding (1948) meent overigens dat de Fries-taligen, die z.i. overigens door immigratie in Drente terechtgekomen zijn, tot de aanzienlijken behoorden.

Bibliografie

- de Bont, A.P.: *Dialekt van Kempenland meer in het bijzonder d'Oerse taol*. dln. 2 en 3 Vocabularium, Assen, Van Gorcum 1958-1960.
- van Bree, Cor: The stability of language elements, in present-day eastern Standard- Dutch and eastern Dutch dialects. In: J.A. van Leuvensteijn & J.B. Berns (red.): *Dialect and Standard Language, Dialekt und Standardsprache, in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Amsterdam enz., Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences 1992. p. 178-203.
- van Bree, Cor: Het probleem van het ontstaan van het 'Stadsfries' in verband met nieuwe talen in contact-theorieën. In: Stanisaw Predota (red.): *Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum Wrocaw 1993*. Wrocaw, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocawskiego 1994. p. 43-65.
- van Bree, Cor: Taalbewustzijn, taalverandering en regionale taalvariatie. In: *Taal en Tongval* 52, 2000. p. 22-46.
- van Bree, Cor: Nordniederländische und niederdeutsche Syntax. Ein friesches Substrat? In: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 54: *Language contact. Substratum, superstratum, adstratum in Germanic Languages* (red. Dirk Boutkan en Arend Quak), 2000a. p. 41-74.
- van Bree, Cor: 'Een fries substraat in Drente?', te verschijnen in *Neerlandica Wratislaviensia* (2002)

- van Bree, Cor: 'Drieërlei woordenschat en het Stadsfries', te verschijnen in *Feestbundel Prof.Dr. Ph.H. Breuker* (2002a)
- Cox, Heinrich Leonard: *Die Bezeichnungen des Sarges im Kontinental-Westgermanischen*. Assen, Van Gorcum enz. – Dissertatie Nijmegen, 1967.
- Daan, Joo: Fryske spoaren in Noord-Holland. In: *Taal en Tongval* 51, 1999. p. 1-14.
- Deunk, G.H.: *Nieuw Winterswijks Woordenboek*, Groningen, Sasland & Staring Instituut Doetinchem 1982.
- Draaijer, W.: *Woordenboekje van het Deventersch dialect*. 2e druk bezorgd door J.C.L. van der Lande en P. Fijn van Draat, Deventer, Æ. Kluiver 1936. – 1e druk van 1896.
- Dijkhuis, G.J.H.: *Twents in woord en gebruik*. 2e druk. Coöp. Centrale Raiffeisen-Boerenleenbank B.A. 1981.
- Fokkema, K.: *Het Stadsfries; een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Assen, Van Gorcum en Comp. – Dissertatie Utrecht, 1937.
- Gallée, J.H.: *Woordenboek van het Geldersch-Overijsselsch Dialect*. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1985.
- Ghijzen, Ha.C.M.: *Woordenboek der Zeeuwse dialectn*. 4e druk. Den Haag, Van Goor en Zonen 1974.
- Heeroma, K.: De dialecten van Vlieland en Midsland (Terschelling). In: *De Nieuwe Taalgids* 28, 1934. p. 24-32.
- Hoekstra, Eric: Over de implicaties van enkele morfo-syntactische eigenaardigheden in West-Friese dialecten. In: *Taal en Tongval* 45, 1993. p. 135-154.
- Hoekstra, Eric: Oer de oerienkomst tusken de dialecten fan Grinslânsk en it Frysk. In: Ph. Breuker e.a. (red.), *Philologia Frisica anno 1996*. Ljouwert, Fryske Akademy 1998. p. 117-137.
- Hoekstra, Eric: Door de standaardtaal gesteunde suffiksen rukken sneller op na onbeklemtoonde lettergrepen: mannelijke en vrouwelijke inwonersnamen bij inheemse plaatsnamen. In: S. Theissen en P. Hilgsmann (red.): *Morfologiedagen 1997. Handelingen van het colloquium aan de Université de Liège op 23 en 24 september 1997*, Vakgroep Nederlands, Université de Liège 1999. p. 5-11.
- Hoppenbrouwers, Cor: *De taal van Kempenland van ààwbätte tot zwiemele*. Eindhoven Airport, Kempen Uitgevers 1996.

- Johann Gilges Rosemann genannt Klöntrup: *Niederdeutsch-Westphälisches Wörterbuch*. 2 Bd. Hildesheim, Verlag August Lax (1982-1984).
- Kats, J.C.P.: *Remunjs Waordeboek*. Roermond, Van der Marck en Zonen 1985.
- Knop, G.: Terschelling een Frankisch land met Friese kolonies? In: *Onze Taaltuin* 4, 1934. p. 97-110, 177-185.
- Kocks, G.H.: *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebiete. Eine strukturgeographische Untersuchung*. Groningen, Sasland 1970.
- Kocks, G.H.: *Woordenboek van de Drentse dialecten*. 2 delen. Assen, Van Gorcum 1996-1997. – Zie ook Kocks 2000.
- Kocks, G.H.: *Woordenboek van de Drentse dialecten. Register Nederlands-Drents*. Assen, Van Gorcum 2000.
- ter Laan, K.: *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen & Den Haag, J.B. Wolters 1924.
- Naarding, J.: *De Drenten en hun taal*. Assen, Van Gorcum 1948.
- Pannekeet, J.A.: *Westfries Woordenboek*. z.pl.. Stichting Uitgeverij Noord-Holland 1984.
- Sassen, A.: *Het Drents van Ruinen*. Assen, Van Gorcum enz. – Dissertatie Groningen, 1953.
- Schaars, A.H.G. en Agelink, G.J.: *Woordenverzameling van J.H. Gallée*. Doetinchem, Staring Instituut 1981.
- Schönfeld, M.: Friese relicten in het Gronings, in het bijzonder in de toponiemen. In: M. Schönfeld, B.H. Slicher van Bath en P.C. Boeren: *Friezen, Saksen, Franken*. Amsterdam, Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij 1947. p. 1-36.
- Schönfeld Wichers, K.D.: *Woordenboek Nederlands Twents*. Hengelo enz., Broekhuis 1979.
- Schönfeld Wichers, K.D.: *Woordenboek Twents Nederlands*. Rijssen, Stichting voor Oud-Twentse Volkstaal & Ver. Oudheidkamer Twente 1983.
- Wanink G.H.: *Twents-Achterhoeks Woordenboek benevens grammatica*. Zutphen, W.J. Thieme & Cie 1948.
- Werkgroep Dialekt Raalte: *Nieuw Sallands Woordenboek*. Raalte, Cultuur Historisch Genootschap Raalte 1995.
- Weijnen, A.: Fries in Holland. In: N.R.Aorhammer e.a. (red.): *Miscellanea Frisica*. Assen, Van Gorcum 1984. p. 97-102.
- Weijnen, A.: *Etymologisch dialectwoordenboek*. Assen, Van Gorcum 1996.

- Weijnen, A.: Einige etymologische Betrachtungen zu *giespeln* 'schnell laufen'. In: Peter Wagener (Hrsg.): *Sprachformen ... Festschrift für Dieter Stellmacher zum 60. Geburtstag*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag 1999. p. 345-347.
- Wilkeshuis, C.: De landfrieze woorden in het Stadsfries. In: *Bijdr. en Meded. Dial.comm. KNAW (De invloed van het Stadfriesch op het Friesch)* 4, 1934. p. 11-19.